

І. Є. Жданова

старший викладач кафедри кримінального права та процесу Донецького національного університету

ЕКСПЕРТНЕ ВСТАНОВЛЕННЯ ОЗНАК ФІЗИЧНОГО АБО ПСИХІЧНОГО ПРИМУСУ

Практика застосування ст. 40 КК України свідчить про те, що вимоги норм досліджуваної норми мають неоднозначне тлумачення. Це призводить до помилок у встановленні ознак фізичного або психічного примусу та порушення прав осіб, які його зазнали. Слід застерегти, що фізичним або психічним примусом (у контексті ст. 40 КК України) визнаються соціально допустимі діяння (дія або бездіяльність), які заподіяли шкоду правоохоронюваним інтересам, учинені під безпосереднім впливом фізичного або психічного примусу, унаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками, що виключає злочинність її діяння у зв'язку з відсутністю його протиправності.

Фізичний або психічний примус як обставина, що виключає злочинність діяння, має багато спільних ознак з іншими обставинами, що виключають злочинність діяння. Однак ці обставини потрібно чітко розрізняти. Зокрема, першою об'єднуючою ознакою, що характеризує як фізичний або психічний примус, так й інші обставини, що виключають злочинність діяння, є зовнішня подібність видимих, об'єктивних ознак свідомого й вольового вчинку та відповідного злочину. Об'єднує більшість аналізованих обставин і характер учинків, які можуть бути у формі дії чи бездіяльності. Лише при необхідній обороні (ст. 36 КК) та затриманні особи, що вчинила злочин (ст. 38 КК) шкода правоохоронюваним інтересам заподіюється у формі дії. Подібний фізичний або психічний примус із крайньою необхідністю та виконанням наказу або розпорядження за своєю соціально-юридичною природою. Зазначені обставини визнані такими, що виключають злочинність діяння внаслідок своєї суспільної допустимості (прийнятності). Інші обставини визнаються такими через свою соціальну корисність.

Ознаками, які дозволяють відмежувати фізичний або психічний примус від інших обставин, що виключають злочинність діяння, є: соціально-юридична природа вчинку; підстава заподіяння шкоди; мета заподіяння шкоди; джерело небезпеки, що загрожує; об'єкт заподіяння шкоди; характер учинюваних дій; час учинення дій; умови правомірності заподіяної шкоди; умови настання кримінальної відповідальності тощо.

Слід урахувати, що психічний примус реалізується шляхом впливу на психіку людини за допомогою погроз. Погрози, які висловлюються для психічного впливу на поведінку людини, можуть бути таких видів: а) залякування людини застосуванням до неї або до її близьких фізичного насильства, незаконним позбавленням волі або обмеженням свободи пересування; б) погроза знищенням або пошкодженням майна або інші погрози майнового характеру; в) погроза розголошення відомостей, які примушувана особа бажає зберегти в таємниці, або погроза вчинення інших небажаних для людини дій чи неправомірного ухилення від учинення конкретних дій, у яких була зацікавлена особа, котру примушують.

Поняття «психічний примус» є більш широким за поняття «психічне насильство», оскільки воно, крім погрози застосування фізичного насильства, охоплює всі інші види погроз, які справляють психічний вплив на людину. Однак при цьому слід урахувати, що межами психічного насильства не охоплюється погроза вчинення законних діянь і погроза спричинення шкоди незаконним інтересам особи, до якої застосовується примус.

Треба застерегти, що насильство – це протиправний, суспільно небезпечний, умисний вплив однієї особи на іншу, який порушує волевиявлення особи та супроводжується порушенням тілесної недоторканності або погрозою її порушення. Необхідно виділяти такі основні риси насильства як кримінально-правової категорії: 1) насильство полягає в активному впливі однієї особи (осіб) на іншу (інших); 2) насильство є несанкціонованим впливом однієї особи на іншу, тобто вчиняється проти волі останньої та має примусовий характер стосовно жертви злочину; 3) насильство саме по собі виступає злочинним діянням, передбаченим відповідною статтею КК України (наприклад, заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження), або способом учинення іншого злочину, а також обставиною, що впливає на відповідальність винного та (чи) покарання.

У кожному конкретному випадку потрібно чітко встановлювати ознаки примусу. Примус як кримінально-правова категорія характеризується такими основними ознаками: а) способом примусу

виступають насильницькі дії винуватого, що мають фізичний і (або) психічний характер і обмежують свободу волі примушованого; б) застосування винуватим насильства є несанкціонованим; в) метою будь-якого примусу є вчинення певних діянь особою, яку примушують.

Треба відрізнити примус від насильства. Примус від насильства відрізняється тим, що, по-перше, насильство вирізняється заподіянням певної шкоди іншій особі (особам), які є безпосередніми жертвами насильства; основна мета примусу полягає не лише в заподіянні шкоди примушованому, а насамперед у вчиненні останнім певного діяння на користь особи, яка примушує. Насильство при вчиненні примусу фактично виступає способом примушування іншої особи до вчинення певних дій чи бездіяльності.

Фізичний чи психічний примус може викликати відповідний емоційний стан в особі, яку примушують. Таким емоційним станом є сильне душевне хвилювання, викликане небезпекою, що загрожує, унаслідок якого вона не може оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці.

Умови правомірності фізичного або психічного примусу поділяються на два види: 1) об'єктивні – умови правомірності, що стосуються акту фізичного або психічного примусу; 2) суб'єктивні – умови правомірності, що стосуються діяння особи, яка зазнала примусу.

До примусового акту належать такі умови («об'єктивні»): а) суспільна небезпечність акту примусу; б) джерелом примусу є злочинні примушуючі дії людини (примушувача); в) наявність примусу; г) дійсність насильства (для фізичного примусу) або реальна можливість застосування насильства (для психічного примусу); д) невідновлюваність об'єкта посягання.

До діяння, що вчиняється в стані примусу, належать такі умови («суб'єктивні»): а) психічна або фізична неможливість особи керувати своїми діями; б) неможливість запобігти шкоді іншими засобами; в) співрозмірність заподіяної і відверненої шкоди.

Центральною, системоутворюючою умовою примусу, яка відмежовує його від інших обставин, що виключають злочинність діяння, є неможливість керувати своїми діями. Умови правомірності примусу дуже близькі до умов правомірності крайньої необхідності. Ідентичні загальні умови правомірності, названі в законі (ст. 39 КК України), однак розрізняються особливі умови правомірності примусу та крайньої необхідності. До загальних умов слід віднести: з об'єктивних – суспільну небезпечність акту примусу, наявність примусу, дійсність або реальну можливість насильства; із суб'єктивних – менша шкода від учиненого діяння, ніж від відверненого, і відповідність заподіяної шкоди. До особливих умов належать: з об'єктивних – дії особи як джерело примусу; злочинність вимоги примушування особи, невідновлюваність суспільних відносин, на які посягає особа, котра примушує; із суб'єктивних – психічна й фізична неможливість керувати своїми діями.

Непереборному примусу притаманні всі об'єктивні умови правомірності примусу, крім невідновлюваності суспільних відносин, на які посягає особа, котра примушує, а з суб'єктивних – лише психічна й фізична неможливість керувати своїми діями. При визначенні формальних критеріїв визнання стану примусового акту в першу чергу має враховуватися саме така ознака, як непереборність примусу, а не його матеріальне вираження (фізичний або психічний характер).

Для визнання примусу наявним не потрібно обов'язкове застосування фізичного насильства. Примус буде наявним уже тоді, коли особі висловлена погроза та пред'явлено певну вимогу. Важливим елементом юридично значущої загрози заподіяння шкоди особі є її реальність, яка складається з об'єктивної небезпечності загрози та її суб'єктивного сприйняття потерпілим. Реальність загрози може впливати і з загальної обстановки примусу, а не тільки з дій примушованої особи. Якщо примушуваний помилявся, вважаючи загрозу реальною, допустимо визнання уявного примусу, що виключає у відповідних випадках злочинність діяння, і оцінювати правомірність дій примушованої особи за правилами про фактичну помилку.

Психічна або фізична неможливість керувати своїми діями означає, що особливості психіки та фізіології людського організму не дозволили особі адекватно ставитися до дійсності, уникнути виконання злочинної вимоги. Нemoжливiсть керувати своїми діями може бути викликана, зокрема, виникненням фізіологічного афекту. Виникнення у особи, стосовно якої здійснюється фізичний або психічний примус, права на необхідну оборону не перешкоджає застосуванню положень ст. 40 КК. З другого боку, необхідна оборона проти фізичного або психічного примусу є цілком допустимою.

Перевищення меж правомірності спричинення шкоди в стані примушування (експрес фізичного або психічного примусу) є підставою для застосування положень ч. 2 ст. 40 КК України. Таке перевищення можливе у випадках спричинення шкоди, рівної або більшої, ніж та, що загрожує особі,

при тому, що були дотримані всі інші умови правомірності стану фізичного або психічного примусу. Якщо особа, стосовно якої здійснюється фізичний або психічний примус, не могла передбачати, що причиняє більшу або рівну шкоду тій, яка їй загрожує, то вона повинна нести відповідальність за заподіяння шкоди через необережність. Якщо особа не зуміла примусити потерпілого вчинити злочин, а також при добровільній відмові останнього від доведення злочину до кінця, дії особи, яка здійснює примус, повинні кваліфікуватися як готування до відповідного злочину, а фактично вчинені з метою примушування діяння мають оцінюватися самостійно.

Під час вирішення питання щодо кримінальної відповідальності за заподіяння шкоди в разі фізичного або психічного примусу пропонуємо використовувати такі правила.

Правила визначення меж кримінальної відповідальності особи, стосовно якої здійснюється примус:

1) якщо примус мав непереборний характер або критерії допустимості спричинення шкоди при переборному примушуванні були дотримані, то примушуваний як фактичний заподіювач шкоди кримінальній відповідальності не підлягає;

2) перевищення меж допустимої шкоди при переборному фізичному або психічному примусі означає, що діяння примушованого підлягає самостійному кримінально-правовому оцінюванню як злочинне.

Правила визначення меж кримінальної відповідальності особи, яка здійснює примус:

1) особа, яка здійснює примус з метою примусити іншу особу вчинити злочин, повинна нести кримінальну відповідальність за вчинення останнього як його виконавець або як підбурювач (якщо примушуваний також підлягає кримінальній відповідальності за цей злочин), а також за сам фізичний або психічний примус іншої особи, якщо останній містить ознаки складу злочину, передбаченого кримінальним законом;

2) якщо особа, яка намагалася примусити іншу особу вчинити злочин, не змогла цього зробити через незалежні від її волі причини, її дії належить кваліфікувати як готування до цього злочину.

Отже, на нашу думку, додержання рекомендованих вимог має сприяти якості та своєчасності проведеного психолого-психіатричних експертиз при встановленні ознак фізичного або психічного примусу, що є згідно зі ст. 40 КК України однією з обставин, яка виключає злочинність діяння.

Л. П. Щербаковская

судебная эксперт Харьковского НИИСЕ

РАЗНОВИДНОСТИ И СВОЙСТВА ЧЕРНИЛ ДЛЯ СТРУЙНЫХ ПРИНТЕРОВ

Экспертное исследование струйных принтеров носит комплексный характер. Важная роль при этом принадлежит исследованию чернил.

Чернила для струйных принтеров представляют собой растворы или дисперсии красящего вещества в воде или органическом растворителе. Они содержат красящее вещество, растворитель, добавки и обладают низкой вязкостью. Красящие вещества делятся на красители и пигменты. Красители находятся в чернилах в растворенном виде (в виде отдельных молекул). Частицы порошка пигмента находятся в связующем, которое образует на поверхности бумаги красочную пленку, удерживая на ней изображение. Пигменты содержатся в виде стабильной дисперсии – коллоидного раствора. В качестве растворителя чаще всего используется вода.

Свойства чернил для струйных принтеров определяются технологией струйной печати.

Существуют два основных принципа струйной печати: непрерывная и импульсная¹. В непрерывной струйной печати формируется тонкая чернильная струя из заряженных и незаряженных капель, которая разделяется под действием электрического поля. Изображение на бумаге формируется из незаряженных капель. Этот способ требует применения специальных электропроводящих чернил и широко не используется.

Импульсная печать как самая распространенная струйная технология основана на том, что в создании изображения участвуют все капли чернил, вылетевшие из сопла. Печатающая головка такого принтера имеет множество сопел диаметром от 20 до 70 мкм, каждое из которых соединено каналом с чернильной камерой. Каждая чернильная камера связана узким каналом с резервуаром чернил,

¹ См.: Уарова Р. Чернила для струйной печати / Р. Уарова, А. Стерликова // Компьюпринт. — 2003. — № 3. — С. 42-50.